

Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

Örnekleriyle Mantık Sözlüğü

Yazar(lar) | Author(s): Ferruh Özpilavcı

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

Özpilavcı, F . "Örnekleriyle Mantık Sözlüğü". Mantık Araştırmaları Dergisi 1 (2019): 182-187

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/mader/issue/46688/580218>

İletişim | Contact

Adres: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 38030 Melikgazi/KAYSERİ
mantikder@gmail.com - <https://dergipark.org.tr/mader>

Örnekleriyle Mantık Sözlüğü

 Ferruh ÖZPİLAVCI*

İbrahim Emiroğlu, Hülya Altunya.

İstanbul: Litera Yayıncılık, Aralık 2018. 368 sayfa.

ISBN: 9786052023389

Tanıtım ve değerlendirmesini yapacağımız eser, mantık terimlerini bir araya getirip örneklı bir şekilde açıklayan ve alfabetik olarak sıralayan bir sözlük çalışmasıdır. Alanın duayenlerinden İbrahim Emiroğlu ile Hülya Altunya'nın bu ortak eserinin en temel özelliği, İslam mantık terimleri ile modern mantık terimlerini birlikte ele almasıdır. Buna binaen çalışmanın hemen hemen tüm madde başlarında, mümkün olduğunca terimlerin Latince, Arapça ve İngilizce karşılıkları verilmiş; Arapça karşılıklar, Arap harfleriyle gösterilmiştir. Böylece aslında İslam mantık geleneği ve terminolojisi ile modern mantık terimlerinin örtüşükleri veya kesişükleri noktaları, topluca ve açıklamalı bir şekilde, kaynak bir eser içerisinde görme ve bu iki mantık geleneğini zihinlerde birleştirme, uzlaştırma ve karşılaştırma imkanı da ortaya çıkmaktadır. Bazen bu durum, Saul A. Kripke'nin de *Adlandırma ve Zorunluluk* isimli eserinde ele aldığı, aslında aynı gök cismine yanlış/farklı algılamalar sonucu iki ayrı gök cismiymiş gibi 'Sabah Yıldızı' ve 'Akşam Yıldızı' adlarının verilmesi şeklindeki çarpıcı örnekte olduğu gibi; tamamen aynı olan terminolojik anlamlara, söz konusu mantık gelenekleri tarafından yapılan farklı adlandırmalar neticesinde oluşun algıların izale ve tashih edilmesi boyutlarına kadar varabilmektedir.

Sözlükte modern ve klasik İslam mantığı terimleri, yaklaşık beş yüz madde başlığı altında kuşatıcı bir şekilde ele alınmış; ayrıca daha dar anlamda, en temel sembolik mantık terimlerine de yer verilmiş; madde açıklamalarında da gerektiği yerlerde sembolik mantığın dili kullanılmıştır. Klasik mantık dışında, kendilerine has terminolojilerinin

KİTAP TANITIMI

Geliş Tarihi: 20-06-2019

Kabul Tarihi: 22-06-2019

Yayın Tarihi 01-07-2019

* Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi, ferruhoz@gmail.com

ayrıntlarına girilmese de 'Budist Mantık', 'Bulanık Mantık', 'Çarpık Mantık', 'Çok Değerli Mantık', 'Deontik Mantık', 'İnformel Mantık' ve 'Prelojik' gibi farklı mantık ekolleri, yaklaşımları veya dalları hakkında da madde başlıkları bulunmaktadır.

Alfabetik şekilde hazırlanmış olan bu sözlükte, terimlerin yanı sıra mantık disiplinine tarihten günümüze kadar gerek batıdan gerek doğudan katkıda bulunmuş bilginlerin kısa biyografi ve bibliyografileri de yer almakta, mantığın kurucusu Aristoteles'ten, İslam dünyasındaki kurucu babası Fârâbî'ye, İskender Afrodiasias'dan İbn Sînâ'ya, Cicero'dan Wittgenstein'a, Yahyâ bin Adî'den Ahmet Cevdet Paşa'ya, John Stuart Mill'den Gottlob Frege'ye, Galen'den Sirâcüddin Urmevî'ye, Gelenbevî İsmail Efendi'den Kurt Gödel'e ve Kant'tan Lütü Askerzade'ye kadar büyük mantıkçılara dair öz bilgiler aktarılmaktadır. İslam mantıkçılarının sıralanışında Diyanet İslam Ansiklopedisi esas alınmış, tek isimle meşhur olmuş istisnalar dışında diğer mantıkçılar ise soyadına göre alfabetik sıralanmıştır. Öne çıkan mantıkçılar yanında, Porphyrios'un *Isagoge*'si ile Ebherî'nin *İsâgûcî*'si ve Katibî'nin *Şemsiyye*'si gibi şöhret bulmuş mantık eserleri de madde başlığı seviyesinde tanıtılmıştır.

Çalışmada 'Modern Çağ Mantığı', 'Orta Çağ Mantığı', 'İslâm Mantığı', 'Klasik Mantık' ve 'Mantık (Tarihçesi)' gibi maddelerle, mantık disiplinin ana dönemlerine ve geçirdiği dönüşümlerin temel dinamiklerine değinilmekte; 'Megara Okulu', 'Stoa Mantığı', 'Bağdat Mantık Okulu', 'Port Royal Mantık' ve 'Sembolik Mantık' gibi tematik maddelerle ise özellikle öğrenciler için farklı mantık ekollerine dair temel bir kavrayış imkânı sunulmaktadır. Böylece çalışma, alfabetik olarak çeşitli maddelerine bakılabilecek kaynak bir kitap olmanın yanında, sıralı bir şekilde okunduğunda mantığa dair ciddi seviyede, kuşatıcı bir bilgi birikimine sahibi olmayı sağlayacak nitelikte bir telif eser özelliği de kazanmıştır.

Sözlük çalışmasının dikkat çeken özelliklerinden biri de, Emiroğlu hocanın özel çalışma alanlarından biri olan 'Otoriteye Başvurma Yanlışı'; 'Konuyu Saptırma Yanlışı', 'Kişiyi Hedef Alan Delil Yanlışı', 'Kumarbaz Yanlışı', 'Merhamete Başvurma Yanlışı', 'İspat Edilecek Olamı Delil Olarak Alma (*Musâdara ale'l-Matlûb, Petitio Principii, Begging The Question*) Yanlışı' gibi 'Mantık Yanlışıları' maddeleri bakımından oldukça zengin olmasıdır. Mantık Yanlışıları-Muğalata konusuna, doğru ile yanlışın, hak ile batılın ayırt edilmesi noktasında İbn Hazm, Gazâlî ve Sühreverdî gibi dini ilimler alanında da eserler veren âlimler tarafından özel önem verildiği

bilinmektedir. Hatta İbn Sinâ gibi büyük bir mantıkçının, *Necat* ismiyle meşhur olan eseri içinde yaptığı mantık özetinde, her ne kadar faydalı olduğunu belirtse de beş sanattan *Cedel (Diyalektik)*, *Hatabe (Retorik)* ve *Şiir'e (Poetika)* yer vermezken, sadece *Burhan (II. Analitikler)* kısmını ve akabinde 'Muğalata Kitabı' başlığı altında mantık yanlışlarını ele alarak eserinin mantık kısmını tamamladığı; burhanî kıyas ve hakikî tanımı *Burhan*'da anlattıktan hemen sonra bunların karşıtları olan 'kıyaslar düzeyinde' ve 'tanımlar düzeyinde' yapılan yanıltmaları/*muğalataları* inceleyerek bu konuya özel önem atfettiği görülmektedir.

Sözlük çalışmasının sonunda Türkçe-Arapça, Türkçe-İngilizce ve Türkçe-Latince olmak üzere üç ayrı liste şeklinde mantık terimleri alfabetik olarak sunulmuş; böylece temel mantık kavramlarının gerek batıda gerekse doğuda nasıl kullanıldıklarını hızlıca tespit etme olanağı sağlanmıştır. Sadece madde başlarında değil, metin içinde geçen terimlerin de yer yer parantez içinde Arapça, İngilizce, Latince ve Grekçe orijinaleri verilmektedir. Eserde klasik, modern, Türkçe, Arapça ve İngilizce pek çok kaynak eser, akademik kitap ve makaleden istifade edilmiş; özellikle Türkçe çalışmaların olmadığı bazı maddelerde, Harry Gensler'in *The A to Z of Logic* ve Michael Detlefsen, David Charles, vd.'nin, *Logic from A to Z* gibi İngilizce sözlük çalışmaları, çeviri yapılarak kullanılmış; fakat eserler, çalışmanın yapısı gereği dipnotlar şeklinde metin içinde değil, sonda 'Kaynakça' kısmında toplu bir şekilde gösterilmiştir.

Çalışma, açık, anlaşılır, net ve güçlü bir mantık diline sahiptir. Mantık konularının zor ve soyut konuları, özellikle yerinde verilen, güncel örneklerle rahat anlaşılabilir bir hale getirilmiş; terimlerin açıklaması yapılırken 'terminolojik' bir ağırlığın çalışmaya sinmemesine özen gösterilmiştir.

Bilgi yığınlarının ilmî bir disiplin haline gelmesi noktasında Aristoteles'in *Burhan*'ına dayanan ve İslam Mantık Geleneğinde 'mevzu-mebadi ve mesail' (konu-ilkeler ve meseleler) şeklinde kısaca atıf yapılan sisteme göre, merkezî bir odak noktası etrafında, yani bir konuya (*mevzuya*) binaen varlığa gelen her hangi bir ilmin, ilim tarihi boyunca ele aldığı-alacağı tüm meseleleri (*mesâili*) incelerken dayandığı ilkeler (*mebâdî*), esasında o ilmin terminolojisi, ıstılahlarıdır. Dağınık veri yığınlarını ilmî bir disiplin haline getiren aslında onların bu terminolojik sisteme ve zenginliğe kavuşmasıdır. Dolayısıyla her ilmin kendine has terimlerinin olması kaçınılmazdır. Bu terimler üzerinden ilim,

hayatîyetini ve faaliyetini sürdürmektedir. Her ilim disiplininin kendine has terimleri, o alanın meseleleri üzerinde nazar ve tefekkürün adeta anahtarları (*miftah*), aydınlatıcı ışıkları; zihnin kendisiyle baktığı gözleri, iş gördüğü aletleridir.

Mantık ilmi bakımından kuşkusuz ilk sistematik ve kuşatıcı terimleştirme, Aristoteles tarafından tesis edilmiştir. Kuruluş sonrası süreçlerde şarihler elinde bu terminolojik yapı hayatîyetini sürdürmüş; yer yer açıklamalarla ve yeni terimleştirmelerle genişlik ve zenginlik kazanmıştır. Bu terimlerin farklı bir dil, kültür ve medeniyet havzasında varlık kazanması için ise çeviri kaçınılmaz bir yoldur. Fakat terimlerin söz konusu dilde tam olarak karşılanması ve tekâmül etmesi için çeviri süreçlerinin tamama ve kemale ermesinin yanı sıra ayrıca o ilim dalında telif eserlerin verilmesi ile eğitim-öğretim süreçlerine de ihtiyaç vardır. Bütün bu süreçler sonucunda herhangi bir dilde terimler tam olarak teşekkül edip etkinlik kazanabilir; toplumsal uzlaşa, yani bir karşılama üzerinde anlaşma, *sulh/ıstılah* tam olarak sağlanabilir. Dolayısıyla asıl olan, öncelikle terminolojik anlamın tercüme ve/veya telif yoluyla vücuda gelip, bu terminolojik anlamı güçlü bir şekilde taşıyabilecek uygun bir karşılamanın yapılması; akabinde de bunun genel kabul görmesidir.

Herhangi bir dilde, pek çok etkenin bulunduğu dinamik süreçlerle örtüşen başarılı bir terminoloji oluşumu, kolay kolay gerçekleşmemekte; mesela Kindî terminolojisinde görülebileceği gibi bazı karşılımlar zamanla terkedilmektedir. Bu açıdan kuşkusuz uzlaşının/*ıstılahın* gerçekleşmesi noktasında kendisine çeviri yapılan dilde, terminolojik anlamı karşılamak için seçilen sözcüğün hem söz konusu terminolojik anlamı tam karşılayacak öz bir anlama sahip olması, hem de bu terminolojiye taalluk eden diğer anlamlarla/*terimlerle* bağlantısını da yansıtabilecek bir ilişki ağına sahip olması etkili olmaktadır. Zira sözcükler de tıpkı insanlar gibi başka sözcüklerle yakın veya uzak, fonetik veya semantik çeşitli ilişki ağlarına sahiptir. Ancak yine de uzlaşının/*terimleşmenin* gerçekleşmesinin, tamamıyla öngörülemez karmasık ve dinamik bir yapısı vardır. Nihayetinde bir bütün olarak dil, herhangi bir anlamın, sözcüğün veya terimin doğrudan veya intikal yoluyla kendisinde varlığa çıkması, işlevsel bir şekilde yürürlüğe girmesi noktasında adeta canlı bir organizma gibi hareket etmektedir; bazen zaman içerisinde anlam genişlemesi, daralması veya değişimine uğramaktadır. Terminoloji ihtiyaçtan doğar, bu ihtiyacı da aslında varlık doğurur; zihnimizin kendine has ontolojisi. Terminolojik anlam bir kez

vücuda geldi mi, ona nasıl delalet edeceğimiz, ne ad vereceğimiz, onu nasıl çağıracağımız, isim babası veya babalarının vaz'ı ile başlasa da asıl kendine has varlığının kemali, toplumsal uzlaşının işlerlik kazanmasıyla mümkün olmaktadır.

İslam mantık tarihi bakımından 9-12. yüzyılları arasında, 'Beytü'l-Hikme' (*Hikmet Evi*) tabiriyle işaret edilegelen tercüme faaliyetleri, ağırlıklı olarak Grekçe'den yapılan çevirilerde karar kılmış olan terminolojik karşılımlardaki başarı bakımından fevkaladedir. İslam medeniyetinin aslî unsurlarıyla son derece uyumlu bir şekilde nihayetlenen bir nevi tercüme/terimler sözlüğü, bilfiil belli bir süreç içerisinde oluşmuş ve kemale ermiştir. Bunun müstakil bir eser olarak dile getirilmesi, kuşkusuz bu süreçlerde en etkili isimlerden biri olan Fârâbî'nin (ö. 950) *Kitâbu Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık* (*Mantıkta Kullanılan Lafızlar Kitabı*) isimli eseri ile başlamıştır. İslam mantık tarihinin ilk mantık sözlüğü sayılabilecek bu eserden başka salt mantığa hasredilmiş olmasa da muhtelif müelliflerin kaleme aldıkları *Tanım* (*Hudûd*) risaleleri, Seyyid Şerif Cürçânî'nin (ö. 1413) *Ta'rifât'ı* ve Tehânevî'nin (ö. 1745'den sonra) *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm'u*, önde gelen sözlük çalışmaları olarak görülebilir.

İslam mantık terminolojisinin seyri bakımından mantık ilmine çok fazla önem ve değer atfeden Gazzâlî'nin (ö.1111), *Mi'yâru'l-İlm*, *Mihekkü'n-Nazar* ve *Kıstâsu'l-Mustakim* gibi eserlerinde mantık ilminin kabullenilip içselleştirilmesi adına yapmaya çalıştığı terminolojik değişiklik çabasına işaret etmek de bu bağlamda yerinde olacaktır. Zira her ne kadar Fârâbî-İbn Sînâ elinde nihayete eren terminolojik yapı, asırlar boyunca baskın bir şekilde devam etmiş olsa da mantık ilmini adeta 'dinîleştirme'ye çalışan bu terminoloji değiştirme gayretiyle birlikte Gazzâlî, fizik, tıp, matematik gibi akli ilimler alanında pek çok disiplinin geleneği, günümüze kadar ulaşmazken İslam mantık geleneğinin terminolojisiyle birlikte, kesintisiz bir şekilde günümüze ulaşmasında belki de en etkili şahsiyetlerden biri olmuştur.

Örnekleriyle Mantık Sözlüğü çalışması, işte bu arka plana dayanarak hem İslam mantık geleneği hem de modern/batı mantık birikimini mezceden, 'Türkçe'de bu kapsamda hazırlanmış ilk mantık sözlüğü olarak öne çıkmaktadır. Türk dilinde mantık terminolojisinin oluşması açısından, medeniyet tarihimizdeki tecrübelerimize benzer bir şekilde klasik ve modern eserlerin çevrilmesi ile mantığa dair telif eserlerin verilmesi süreçlerini iç içe yaşamaktayız. Dolayısıyla Türkçe'de de mantık

terimlerinin tam olarak oluşması ve kemale ermesi ve genel bir uzlaşının gerçekleşmesi noktasında, bu süreçlerin bizzat içinde etkili bir şekilde faaliyet gösteren yetkin müellifler tarafından, yılların tecrübesine dayanarak ortaya konan böyle bir sözlük çalışması, büyük önem taşımaktadır.

Bütün tasavvurlarımız için söz konusu olduğu gibi terim tasavvurlarımız da eksik, nakıs, kapalı veya muğlak olabilir. Asıl olan terimin tam, açık ve seçik tasavvurunun zihinlerde oluşmasını sağlamaktır. Bu noktada açık ve net zihinlerin terminoloji izahları, oldukça aydınlatıcı ve yararlı olmaktadır. Terim ne kadar zor veya soyut olursa olsun, konuya gerçekten hâkim olan zihnin kemali, onu açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmesinden anlaşılmaktadır. Bu eserin de öne çıkan özelliği terimleri, yerinde ve açıklayıcı örneklerle açık ve anlaşılır bir şekilde izah etmesidir.

Uzun ve yorucu bir çalışmanın mahsulü olduğu anlaşılan bu eserin, mantık terimlerinin Türkçe karşılımları hususunda oldukça hassas davrandığı, zaman içerisinde ortaya çıkan farklı karşılımlar içinde belli bir tarz lehine taraf olmadığı, dengeyi, itidali ve uzlaşmayı gözettiği, terminolojik anlamı daraltan ya da zayıflatan karşılımları tercih etmediği görülmektedir. Ancak yine de terimlerin İngilizce, Arapça ve Latince karşılıklarına ilaveten Türkçe’de ileri sürülen tüm karşılımlarının özellikle zikredilmesi, çalışmayı kuşatıcı ve faydalı hale getiren özelliklerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Her ne kadar alfabetik bir sözlük çalışması olsa da eserin başında kullanışlı bir ‘içindekiler’ kısmının olmaması bir eksiklik olarak görülebilir; belki ikinci baskıda bu izale edilebilir. Ayrıca müelliflerinin de önsözde ifade ettikleri gibi, müteakip baskılarda, gelen tekliflerle birlikte hem terim hem de müellif türünde ilave madde başlıkları eklenebilir; ancak çalışmanın bu haliyle oldukça kuşatıcı ve yeterli olduğunu da belirtmek isterim.